

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2024/1

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

ASZTALOS VERONKA ÖRSIKE	
A norvég irodalom szerepe az <i>Élet</i> című lap modernizálási programjában.....	9
RÉTFALVI P. ZSÓFIA	
„A múlt visszhangja most is suttog ott...”	
Petőfi Sándor és Madách Imre <i>Tündérialma</i>	31
BALÁZS MIHÁLY	
Horváth Iván (1948–2024)	45

TÁRSALKODÓ

Jankovits László 60

BARTÓK ISTVÁN	
„Az Anyaszentegyházban bévött szokás szerint”	
Adalékok a magyar egyházi retorika korai történetéhez	57
ZSUPÁN EDINA	
Kisműfajok találkozása Janus Pannoniusnál	
A mese poétikai elemei a prózafordításban	65

KRITIKAI LAPOK

HORVÁTH MARGARÉTA	
„Minden írások az mi hasznunkra írtak”	
BARTÓK István, <i>„Tőlünk telhetőleg művelni és gazdagítani”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1530–1580 között</i> , Bp., Universitas, 2023 (Irodalomtudomány és Kritika).....	81
LOVAS BORBÁLA	
Egy erodált hagyaték realitása és a faggatózás jegyzőkönyve	
PAP Balázs, <i>Szemmák: Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben</i> , Bp., reciti, 2023.	89
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	95
A lapszám szerzői	99

Asztalos Veronka Örsike

A norvég irodalom szerepe az *Élet* című lap modernizálási programjában*

Ugyan a sajtó mindig igyekezett alkalmazkodni az olvasók differenciált ízléséhez, a 19. század második felében korábban nem látott mennyiségben és változatosságban jelentek meg újabbnál újabb lapok Magyarországon. A sajtótörténeti kutatások – a korpusz mérete miatt – főleg a hosszabb életű és hatásukban jelentősebb kiadványok feltárására fókuszálnak, noha a kutatási kánonon kívül rekedt, rövid életű lapok figyelembevétele nélkül nem alkotható kellően komplex kép sem a kor sajtóviszonyairól, sem eszmei és művészi (irodalmi) áramlatairól. T. Szabó Levente a *petite revue / little periodical* jellegű időszakos lapok vizsgálatakor arra hívta fel a figyelmet, hogy a korai magyar irodalmi kapitalizmus korszakában ez a tömegsajtó működésével szemben létrejött típus lehetőséget jelentett az esztétikai és politikai lázadásra.¹ Evanghelia Stead nyomán rámutatott a rugalmatlan műfaji kategorizáció félrevezető voltára, amely elfedi ezen lapok innovációs és kísérletező szerepét.² A rövid életű *Élet: irodalmi, művészeti, társadalmi és közgazdasági folyóirat* című időszakos kiadvány kutatásában ez a szempont azért különösen jelentős, mert az *Élet* modernisége akkor válik igazán láthatóvá, ha – figyelve a korabeli olvasói elvárásokra – megvizsgáljuk azokat a vitákat, amelyeket a lap működése generált, és szem előtt tartjuk a benne közölt szövegek szélsőségeségtől sem tartózkodó tulajdonságait.

A 19. századi *Életet* eddig kevésbé elemezték modernizációs programja felől, pedig a lap beköszöntő üzenete az „*irodalmi és művészeti, tudományos és társadalmi élet* folytonosan változó, fejlődő jelenségeinek és követeléseinek” tolmácsaként jelölte ki saját helyét.³ Kutatását megnehezítik a róla keringő félinformációk és más *Élet*

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A tanulmány az NKFI Alapból megvalósuló OTKA K132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült. A jelen tanulmány korábbi változata az MTA Sajtótörténeti Munkabizottság műhelyén megvitatásra került – ezúton szeretném megköszönni a résztvevők hozzászólásait, megjegyzéseit.

1 T. SZABÓ Levente, *A kis folyóirat mint az irodalmi modernizmus lehetséges határa: Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok és a globális modernizmus kezdetei*, *Korunk*, 2023/3, 110–117; T. SZABÓ Levente, *Irodalmi kalózok, iparlovagok, üzérek: A negatív érzelmek szerepe a magyar irodalmi kapitalizmus korai történetében*, *Irodalomismeret*, 2022/1, 21–45, 38.

2 EVANGHELIA STEAD, *Reconsidering 'Little' versus 'Big' Periodicals*, *Journal of European Periodical Studies*, 2016/2, 1–17; T. SZABÓ, *Irodalmi...*, i. m., 40.

3 A SZERKESZTŐ [KATONA LAJOS], „*Élet*”, *Élet*, 1891/1, 1–4, 4. (Kiemelés az eredetiben.) Megkülönböztetés végett az *Élet* címlapján olvasható *szerkesztő* minősítésű szerzőket a továbbiakban

című időszaki kiadványokkal való névazonossága⁴ – az általam vizsgált folyóirat 1891-es januári indulását követően öt évig működött; az első évben havonta, 1892 januárjától kéthetente, majd 1894. szeptember végétől hetente jelent meg az 1895. december 29-i számmal bezárólag.⁵ A hetilap előzetes figyelmeztetés nélkül olvadt be a *Magyar Génius* című periodikába, amit az előfizetők az utóbbi 1896. január 5-i számának – magyarázatot nélkülöző – szerkesztői megjegyzéséből tudhattak meg.⁶

Az *Életről* olyan véleményeket olvashatunk, hogy „a radikális modernség hirdetője volt a kultúra egész terén”.⁷ Ezt a kijelentést akkor fogadhatjuk el, ha a radikális modernség alatt egy teljeskörű irodalmi-társadalmi-művészeti reformot sürgető irányt értünk bizonyos keretek között. A *Nemzet* összegzése jól láttatja a lap korabeli szerepét:

„[a]z volt a hirtelensége az új szemlének, amikor még csak tervben létezett, hogy valami sajtósági irodalmi forradalmárságnak akar az öreg ágyuja lenni; meg, hogy amolyan irott »théatre libre« lesz amelyben napvilágot láthat majd minden, másutt kiadhatatlan termék, mihelyt abból az egyetlen qualificatió, a furcsaság, a különösség nem hiányzik. A ma megjelent első szám azután alaposan megczáfolta ezeket az időelőtti jóslatokat. Aminthogy rendszeresen leány szokott születni, a hol mindenki fiut vár,

főszerkesztőnek, a kiadóbizottsági és szerkesztőségi tagokat pedig szerkesztőnek fogom hívni, ha egy-egy munkatársról beszélek. Az indokolja ezt a döntést, hogy a címlapon külön feltüntették a szerkesztőket (például a második évfolyam első lapszámában Katona Lajost és Vikár Bélát), de a belső oldalon a szerkesztőségi tagokat is felsorolták – ebből pedig egyértelműnek tűnik, hogy ugyan a szerkesztést többen végezték, a felelősséget az összeállításért mégis a címlapon feltüntetett szerkesztők viselték, akik így gyakorlatilag főszerkesztői feladatkört töltek be. A lap finn vonatkozásairól lásd H. LABORC Júlia, *Egy finnugor vonatkozásokban gazdag századvégi folyóirat: az Élet = Bereczki emlékkönyv (Bereczki Gábor 60. születésnapjára)*, szerk. DOMOKOS Péter, PUSZTAY János, Bp., ELTE BTK, 1988 (Uralisztikai tanulmányok, 2), 251–256, 253. További információk a lapról: VOIT Krisztina, *A budapesti sajtó adattára 1873–1950*, Bp., Argumentum, 2000, 123. Az *Életről* írt kritikákat, szövegeket lásd *A magyar sajtótörténet válogatott bibliográfiája 1705–1944, I. kötet A–J*, szerk. LAKATOS Éva, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2010, 136. A folyóirat jegyzékét lásd *Az Élet repertóriuma*, szerk. GALAMBOS Ferenc, Bp., 1977.

4 Például *Élet* című lapról olvashatunk sajtótörténeti kiadványokban is, de ez a nagy hatású, 1909-ben indult, 1944-ig működő katolikus szépirodalmi és kritikai hetilapot takarja, lásd BUZINKAY Géza, *Világnézetek és folyóiratok = B. G., A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters Kluwer, 2016, 304–309, 305. A korban különben több angol nyelvű lapnak is hasonló neve volt. New Yorkban 1883–1936 között működött egy *Life* című lap; ennek modernségéről lásd Céline MANSANTI, *Mainstreaming the Avant-Garde: Modernism in Life Magazine (New York, 1883–1936)*, *Journal of European Periodical Studies*, 2016/2, 113–128. Egy *Life* nevű londoni, „jól ismert angol társadalmi hetilapra” pedig éppen az *Élet* szerkesztője utalt, lásd NONQUIS, *József főhercegről*, *Élet*, 1893/24, dec. 15., 769–771, 769.

5 1. évfolyam (1891. január – november-december, 12 szám); 2. évfolyam (1892. január 31. – december 15., 22 szám); 3. évfolyam (1893. január 1. – december 15., 24 szám); 4. évfolyam (1894. január 1. – szeptember 15., 18 szám); 5. évfolyam (1894. szeptember 30. – 1895. szeptember 29., mutatványszám + 52 szám); 6. évfolyam (1895. október 6. – december 29., 13 szám).

6 Szerkesztői üzenetek, *Magyar Génius*, 1896/2, jan. 5., 30.

7 SZILÁGYI Géza, *Gerő Ödön = Zsidó lexikon*, szerk. UJVÁRI Péter, Bp., 1929, 310.

ezuttal is, egy igen gondos, ügyes tartalmas szemle született, a várva-várt egetverő, geniális curiosum helyett.”⁸

Az *Élet* valóban nem tudott ezen előzetes elvárásoknak maradéktalanul megfelelni. Ez is magyarázhatja, hogy miért nem gyakorolt nagyobb hatást a korabeli irodalomra, miért nem kapott eddig különösebb figyelmet az irodalomtörténeti kutatásokban – elveszett a többi, fontosabbnak tűnő lap között.

Annyiban azonban mégis kuriózusnak tekinthető, hogy az elsők között népszerűsítette az akkoriban újnak számító nyugat-európai, főleg a Henrik Ibsen és az Émile Zola nevével fémjelzett irodalmi irányzatokat, és fontos előzménye volt a századfordulón kibontakozó társadalomtudományos kutatásoknak.⁹ A *Magyar néprajzi lexikon* retrospektív összegzése szerint az *Élet* szocialistának vallotta magát, és fórumot jelentett a klerikális, antiszemita, a női emancipációt tagadó társadalmi és tudományos irányzatok elleni küzdelem számára.¹⁰ Ez a leírás egy határozott állásfoglalású lapként rajzolja meg az *Életet*, ami rögtön felveti a kérdést, vajon a benne megjelent szövegek visszatükrözik-e ezt a leírást. E tanulmány célja, hogy az idézett kijelentések árnyalásával és kontextusba helyezésével megrajzolja azt a modernségképet, amelyet a lap kialakított önmagáról, és értelmezze azt a szerepet, amelyet a századvégi modernizáció történetében játszott. Mivel az *Életről* kialakult diskurzusban meghatározó jellemvonásként ismétlődik az északi/skandináv irodalom iránti érdeklődése, ezért a hat évfolyam vizsgálata során kiemelten figyelek a lap célkitűzései és norvég vonatkozásai szorosan összefonódó kapcsolatára.¹¹

Az *Élet* az utókor szemében és az első évfolyam hangsúlyos szerepe

Az *Élet* öt éves történetében kiemelkedő helyet foglal el az első évfolyam, amelynek Katona Lajos volt a főszerkesztője. A lapot kiadó tíztagú társaságról a napisajtó többször megjegyezte, hogy fiatal írók adják ki és szerkesztik:¹² Braun Sándor közgazdász; [Diner-]Dénes József művészettörténész, kritikus; Diósy Béla zenekritikus; Gerő Ödön író, kritikus; Herrmann Antal néprajzkutató; Jancsó Benedek tanár, történész; Kabos Ede drámaíró, szerkesztő; Lenkei Henrik költő, drámaíró; Vikár Béla műfordító, néprajzkutató.

⁸ »*Élet*«, *Nemzet*, 1891/3023, jan. 28., [3]. (Kiemelés – A. V. Ö.)

⁹ ZSIGMOND Gábor, *Élet (hetilap)* = *Magyar néprajzi lexikon*, A–E, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1977, 665–666, 665.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ Három könyvtár anyagát vizsgáltam meg. A Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban: 1891, I. kötet, 6 lapszám bekötve, borító nélkül; 1892, 22 különálló lapszám, borítóval; a Szegedi Tudománygyűjtemény Klebelsberg Kuno Könyvtárban: 1891, I. és II. kötet (bekötött lapszámok, borító nélkül); 1892, I. és II. kötet (bekötött lapszámok, borító nélkül); 1893, I. kötet (bekötött lapszámok, borító nélkül); az Országos Széchényi Könyvtárban: 1891–1895 (6 évfolyam) mikrofilmen (FM3/12826) (a 4., 5., 6. évfolyam feltáráshoz, a korábbi évfolyamok lapszámainak azonosításához nyújtott segítséget).

¹² Pl. (*Élet*), *Pesti Hirlap*, 1891/30, jan. 30., 5.

A lap alapításának részleteiről Gerő Ödön számolt be.¹³ Kései visszaemlékezésében arról írt, hogy az *Élet* az Andrássy úti Reuter-kávéház nemdohányzó fülkéjének asztaltársaságából nőtte ki magát, amely – „különös szokások” szerint szerveződő, nyitott – csoportosulásnak Kolozsvárról, a Dunántúlról, Nagyváradról és külföldről is akadtak munkatársai.¹⁴ A társaság tagjai nem beszéltek önmagukról, nem pletykálgodtak, önmagukat pedig tréfásan „Fényszék”-nek nevezték. Gerő e különös nevet a fülke „topográfiai” elhelyezkedésére utalva magyarázta – asztaluk alighanem közel helyezkedett el az árnyékszékhez.

Katona Lajos a következőképpen indokolta az *Élet* létrejöttét:

„Nemzeti önállóságunkhoz való szívós ragaszkodásunk s ez önállóság föltételeinek csorbitatlan teljességére irányult törekvésünk mellett, csak egészséges gazdasági és kulturális haladásunk menthet meg bennünket a több oldalról fenyegető elnyeletéstől. E haladás pedig csak a *szabadság* mindent tápláló levegőjében és az erősbült *nemzeti öntudat* szilárd talaján lehetséges.”¹⁵

„A szellemi világ minden terén csatára kelnek a *mindenféle irányok és szembe szállnak egymással az irodalomban és művészetben, a tudományban és társadalomban. Küzdőtért nyitunk azoknak, a kik nálunk részt akarnak venni e harcban és lehetőleg támogatni akarjuk, hogy a vállvetett küzdelemben eredményesekké tegyünk azon törekvéseket, melyek nemzetünk anyagi és szellemi életének gyarapodását mozdítják elő. Az »Élet« középpontul akar szolgálni mindama törekvéseknek, melyek a napi politika szűkebb látáskörén túl fekvő kérdések tárgyalásában is a *szabad fejlődés és a nemzeti önállóság* biztosítékainak gyarapítására irányulnak. Csoportosítani kívánja mindazon erőket, melyek a már kipróbált harcosoknak az ifjabb nemzedékkel szövetkező, egymásra kölcsönösen fejlesztőleg ható munkásságában az imént jelzett célok elérését elősegíthetik.”¹⁶*

„Az »Élet« kiváló magyar és külföldi írók közreműködésével indul meg. Az előkelő külföldi munkatársakkal egy sorban küzdve az emberiség közös ideáljainak zászlója alatt; a hazánkon kívül uralkodó vagy egymás ellen harcoló eszmeáramlatokkal egyenesen azoknak leghivatottabb tolmácsi révén ismerkedvén meg: ezzel egyszersmind egy nagy fontosságú nemzeti érdeket is vélünk szolgálni.”¹⁷

13 VIHAROS-GERŐ Ödön, *A harminc év előtt volt „Élet”*, Világ, 1923/124, jún. 5., 3–5.

14 Uo., 3.

15 A SZERKESZTŐ [KATONA], *„Élet”, i. m.*, 1. (Kiemelés az eredetiben.)

16 Uo., 4. (Kiemelés az eredetiben.)

17 Uo. (Kiemelés – A. V. Ö.)

A folyóirat célja egy olyan felület létrehozása volt, amely lehetőséget teremt a társadalomban érezhető változások értelmezésére és megvitatására, ugyanis a nemzeti önállóság eléréséhez elengedhetetlennek gondolta a fejlődést az élet minden területén. Valószínűleg a lap címét is ez a nyitottság, a mindenre kiterjedő megújulás gondolata motiválhatta. A munkatársak megszólalói pozíciója a *fiatalabb nemzedék* haladó álláspontja volt, így előszeretettel alkalmazták önmagukra a lap kontextusában a *modern*, a *fiatal*, a *változó*, a *realitást és igazságot kereső* címkéket.¹⁸ Programjuk szerint kísérletet tettek arra, hogy a legfontosabb társadalmi változást úgy irodalmi, mint politikai, művészeti, közgazdasági szövegeken keresztül tárgyalják. Lyka Károlytól például azt olvashatjuk a lapindító első számban, hogy a modernné vált társadalom hatással van a művészetre, és ezt néhány alkotó – mint például Flaubert, Balzac, Zola, Maupassant, Bourget, Turgenyev, Dosztojevszkij, Tolsztoj, Jacobsen, Ibsen, Drachmann, Hansson, Strindberg – képes irodalmi alkotásaiban megragadni.¹⁹ Az *Élet*ben számos hasonló megjegyzés található, amelyek alapján érthető, hogy a lap működésével foglalkozó későbbi elemzésekben miért éppen e szerzők neve ismétlődik.

A szerkesztőség közvetlen kapcsolatban állt külföldi szerzőkkel, akiktől publikálatlan kéziratot kért.²⁰ Ezeket magyarra a tagok fordították le (többször jelöletlenül), hogy az olvasók különleges, aktuális, máshol nem olvasható tartalomhoz jussanak, aminek tulajdoníthatóan a közlemények végén rendre feltüntették, hogy tilos e szöveget utánnomni, fordítani. A szerzők tisztességes honorálását – kivált a külföldiekét – becsületbeli kötelességnek tartották, noha Gerő visszaemlékezése szerint a szerkesztők ingyen dolgoztak, a postára a csomagokat maguk vitték, és minden egyéb adminisztrációs ügyet is ők végeztek.²¹ Tehát az *Élet* első évfolyama a Fényszék társaság profit nélküli „projektjének” tekinthető, amelynek társadalmat javító és felemelő szándéka háttérbe szorította a belső munkatársak egyéni érdekeit.

A meglévő sajtótermékekkel szembeni lázadó jellege már a kezdetektől nyilvánult alternatív voltában, kis létszámú előfizetői számában.²² Gerő az első évfolyam esetében néhány száz előfizetőt említett, de úgy vélte, a lapot legalább tízszer annyian olvasták. Ez a feltételezés tükrözi, hogy a kiadóbizottság szerette volna, ha az *Élet*et minél többen olvassák, azt azonban nem akarta, hogy ez a célkitűzés

18 Gerő Ödön későbbi írásaiban is ezt a Nietzsche-re visszavezethető modern identitást hangoztatta. Lásd GERŐ Ödön, *Művészetről, művészekről: Tanulmányok, vázlatok, emlékezések*, Bp., Gergely R. Kiadása, [1939].

19 LYKA Károly, *Modern művészet*, *Élet*, 1891/1, 17–30.

20 Vö. GERŐ Ödön, *Magyar-Mannheimer Gusztáv = GERŐ, Művészetről...*, i. m., 223–231.

21 VIHAROS-GERŐ, *A harminc...*, i. m., 4.

22 Ez valamelyest a későbbiekben megváltozott. Egy felhívásból például megtudjuk, hogy az *Élet* kiadóhivatala 10 000 példányt vásárolt a *Blaháné Dalai: 102 legszebb magyar nóta* című kötetből, és ezt jutányos áron csakis az előfizetőinek kínálta fel abban a reményben, hogy az olvasók „bizonyára örömet és tömegesen” fognak ezzel a lehetőséggel élni. E nagy szám azt tükrözi, hogy az *Élet* az 5. évfolyamban már sokkal szélesebb olvasóközönységgel számolt, mint az első évfolyam idején. Lásd *Élet*, 1895/27, 12.

a lapban közölt szövegek minőségromlását, leegyszerűsödését vonja maga után. Ennek következtében előfizetőit főleg tanárok, tudósok, „néhány lelkes asszony és lány”, néhány „jövőben bizakodó fiú” alkotta,²³ tehát elsősorban egy iskolázott, irodalmi és társadalmi kérdésekben otthonosan mozgó, de változást sürgető, az ország működését kritikus szemmel figyelő olvasóközönséget jelölt ki. A szerkesztőségnek nem volt azzal kapcsolatban illúziója, hogy az *Élet* erőteljes befolyást fog gyakorolni a közvéleményre, ugyanakkor Gerő elbeszélése szerint „osztályos akart lenni a differenciálódásnak és integrálódásnak abban a sajátságos egymásutánjában, amelyben a fejlődés, a kialakulás, a nemzet és nagyvilág egymáshoz való köze megnyilatkozik”.²⁴

Császár Elemér Katona Lajosról írt életrajzában úgy fogalmazott, hogy egy Andrassy úti, az ország kulturális elmaradottságán „kesergő” kávéházi társaság lapot indított. Tagjai „európai műveltségű emberek voltak, a kik jól ismerték a külföld irodalmi és közműveltségi viszonyait, *de mint a fiatalok általán*, inkább csak annak *legmodernebb jelenségeit*, főképen a *skandinávokat*, a kik a múlt század utolsó negyedében divatba jöttek”.²⁵ Értelmezése szerint az *Élet* tevékenysége egy divatirány követésével egyenlő, Katona pedig azért lett a lap főszerkesztője, mert ő volt a társaság „legműveltebb, legtágabb szemhatárú” tagja, aki a lapot 1892-ben anyagi gondok miatt hagyta ott. A pénzügyi nehézségek kialakulásához Császár szerint hozzájárult az Ibsen 1891-es budapesti látogatásakor elköltött pénz, ami miatt a lap három ezer korona deficittel zárta az első évet.²⁶

Császár tehát mentegette Katonát, amiért a „víg, mulatós ifjak körébe” keveredett, noha ő „[m]ás szabású ember volt, de megtalálta náluk, a mi lelkéből hiányzott”.²⁷ Magyarázandó ballépésként kezelte Katona lapbéli tevékenységét,²⁸ s ez az *Élet* modernségével (és munkatársaival) szembeni fenntartásáról tanúskodik. Ugyan a lap irodalmi tevékenységéről viszonylag pozitívan nyilatkozott, a „fiatalokról” annál kevésbé:

„A naiv rajongók merész optimismusukban azt hitték, hogy ha a *külföld legmodernebb tudományos meggyőződéseit*, az új filozófiát, melyet Nietzsche hirdetett, s az *elméleti socialismust*, az *Élet* útján magyarul is megszólaltatják, ha *lefordítják kedves északi íróikat*, a kik jóformán egyetlen olvasmányaik voltak, *Ibsent, Brandest, Hanson Olát* [!], *Marholm Laurát, Ardne Gaborgot* [!],

23 VIHAROS-GERŐ, *A harminc...*, i. m., 4.

24 *Uo.*, 3.

25 CSÁSZÁR Elemér, *Katona Lajos*, Bp., Franklin-Társulat, 1912, 51–52. (Kiemelés – A. V. Ö.)

26 Az összeg nagyságrendjét érzékelteti, hogy az a Néprajzi Társaságnak juttatott évi támogatás tízszeresét tette ki, vö. ZSIGMOND Gábor, *Katona Lajos és az Élet köre*, Valóság, 1976/9, [74]–92, 87. Az adósságok ténylegesen hozzájárultak a kiadóbizottság lecsereléséhez, vö. VIHAROS-GERŐ, *A harminc...*, i. m., 4.

27 CSÁSZÁR, *Katona Lajos*, i. m., 51. Különben a Katona Lajosról írt szövegekben visszatérő elemmé vált a komoly filológus „kimentése” a „radikális írói társaság” köréből, lásd Gerő visszaemlékezését: VIHAROS-GERŐ, *A harminc...*, i. m., 5.

28 Hasonlóan SOLYMOSSY Sándor, *Katona Lajos*, *Ethnographia*, 1910/5, [257]–262, 259.

akkor már megindították a nagyszerű mentő eljárást és Magyarországot segítették fölemelni a művelt nyugot [!] szellemi színvonalára. Nem vették észre, hogy vállalkozásukban nincs semmi rendkívüli, semmi világrendítő, nem egyéb az, mint *a modern eszméken föllekesült fiatalágnak ismételten nyilvánuló erő kifejtése*, s maga az *Élet* egy ügyesen, élénken szerkesztett, többnyire szellemes, sőt okos cikkeket közlő folyóirat, talán nyeresége is a magyar kultúrának, de missiót nem teljesít. Egy nemzet kultúrájának emelése igen nagy szó. Bölcs államférfiak, mélyelméjű tudósok, jó iskolák s nagy anyagi jólét, ezek a föltételei, *nem pedig hevülékeny ábrándozók s egy szépirodalmi folyóirat.*²⁹

Annak ellenére, hogy Katonáról jóval az *Élet* megszűnése után írta életrajzát, kritikájában mégis felfedezhető ugyanaz a kilencvenes évekre jellemző, a cselekvést sürgető ifjakkal szemben létrejött távolságtartás,³⁰ amely tulajdonképpen mély nézetkülönbséget takar – míg Császár szerint a változás a nagy tekintélyű államférfiaktól várható, addig az *Élet* munkatársai lehetőségeikhez mérten, önszerveződő módon akarták megreformálni a kulturális életet.

Császárral ellentétben többen is a Katona-életmű szerves részének tekintették a filológus főszerkesztőségét. Zsigmond Gábor például azt is felvetette, hogy az *Élet* létrejötté lázadasként értelmezhető a merev tudományos és politikai intézményrendszerrel (különösen a Néprajzi Társasággal) szemben,³¹ s ezzel is magyarázható, hogy számos néprajzzal foglalkozó kutató a lap munkatársa lett.³² Riedl Frigyes pedig párhuzamot vont Katonának az *Ethnographiánál*, a *Philologiai Közölny*nél és az *Élet*nél betöltött vezető szerepei között. Utóbbit úgy jellemezte, hogy az „a kilenczvenes évek elején az ezer vitorlával a nagy óceánra szálló ifjú Magyarország³³ organuma volt. *Élet, élet!* – ez minden ifjúság jelszava [...] Nietzsche,

29 Császár, *Katona Lajos, i. m.*, 52–53. (Kiemelés – A. V. Ö.)

30 Noha Litván György a *Huszdik Század* munkatársairól, illetve a magyar szociológiáról értekezett, néhány szempontja az *Élet* kiadóbizottságára nézve is bizonyos mértékben érvényesnek tűnik: „Művelői szenvedélyesen hittek a gondolat, a tudomány megváltó erejében. Meggyőződésük volt, hogy minden elolvasott könyvvel, minden elsajátított újabb nyelvvel, minden megismert szociológiai iskolával és kritikailag feldolgozott társadalmi tanítással közelebb jutnak a társadalom megértéséhez és megváltoztatásához. A kettő számukra lényegében egyet jelentett: a megértés a változtatás eszköze volt, a változtatást viszont csakis a pontos, tudományos megértés alapján tartották elképzelhetőnek.” Litván György, *A szociológia első magyar műhelye* = L. Gy., *Magyar gondolat – szabad gondolat: Válogatott történeti tanulmányok*, Bp., Osiris, 2008, 105–136, 108.

31 Zsigmond, *Katona...*, i. m., 83.

32 Ebből a szempontból is tanulságos összevetni a lapot a *Huszdik Század* irányával, lásd Litván, *A szociológia...*, i. m.

33 Gerő felhívta a figyelmet az „ifjú Magyarország” jelszóra: „Az »ifjú Magyarország« beszédes jelszóként hatott. Megértető, néhány betűs jelény volt. Egy érdekes, izgalmas szintézisnek vegyjele. Visszhangot keltett idegen országok ifjúságának hitvallóinál is.” Vö. Viharos-Gerő, *A harminc...*, i. m., 3. Ehhez többek között hozzájárulhatott, hogy 1890-ben megjelent Georg Brandes híres művének, a *Hovedstromninger i det 19de Aarhundredes Litteratur* [Főáramlatok a 19.

Ibsen, Tolsztoj – ezek lelkesítették akkor a fiatal nemzedéket”.³⁴ Riedl érezhetően megengedőbb volt a *fiataliságot* illetően, de a nemzedéki szolidaritás gondolata Császárhoz hasonlóan nála is megismétlődött.

Többen is utaltak arra, hogy az *Életnek* számos szempontból volt előjáró szerepe az 1890-es évek nyilvánosságában. Az Sz. E. szignójú szerző – feltételezhetően Szabó Ervin – általános jellegű, modern revünek minősítette a lapot egy 1905-ös cikkben, amely elsőként kommentálta és bírálta a magyar közélet jelenségeit „a szociális és természettudományi világnézet álláspontjáról”, és elsőként nyitott korlátlan teret „a külföld nagy tudományos, irodalmi és társadalmi mozgalmainak”.³⁵ Ortutay Gyula „a századvég kezdődő irodalmi forradalmának egyik előjelét” látta benne, amelynek a hazai viszonyokkal elégedetlen szerkesztősége a külföldi mintákat tartotta követendőnek.³⁶ Utóbbiról Németh G. Béla jegyezte meg, hogy a lapot „a skandinávok naturalisztikus, szimbolisztikus, erősen morális kihangzású, erkölcs- és társadalombíráló realizmusa iránti mély rokonszenv” jellemezte, és ő is Ibsent tartotta a szerkesztőség ideáljának.³⁷ Szerinte az *Élet* kimagaslott intellektuális teljesítményével, társadalomszemléletében pedig „progresszívebb” volt lapársainál – például a benne megjelenő szövegek túlhaladtak a Spencer-féle liberális szemléleten és a „szociális egyensúlyt biztosítani hivatott organicizmuson”, így a lap az újabb „társadalomlélektani”, „népszichológiai”, szociáldemokrata irányzatok között ingadozott, és a Pulszky Ágost-féle, de még az ezt is meghaladott liberális-radikális áramlathoz állt közel.

Dersi Tamás a kilencvenes évek „igényes folyóiratának”, az eddigieknél több figyelmet és méltatást érdemlő orgánumának tartotta többek között azért, mert az *Élet* recenziókat és fordítást jelentetett meg olyan szerzők műveiről és műveiből, mint Baudelaire, Nietzsche, Knut Hamsun és Gerhart Hauptmann; de Vajda János, Tolnai Lajos, Gyulai Pál jelentőségét is felismerte; irodalomtudományi közleményeivel pedig „úttörő szerepre” vállalkozott.³⁸ Emellett bemutatta August Be-

századi irodalomban] hatodik kötete *Det unge Tyskland* [‘Az ifjú Németország’] címmel, amely a *junges Deutschland* allúziója volt. Az új mozgalom azonban már a modern társadalom létrehozását tűzte ki célul. Lásd Zsuzsanna BJØRN ANDERSEN, *The Voice from Outside: A Study in the Reception of Georg Brandes in Hungary*, trans. Tom LUNDSKAER-NIELSEN, Jean LUNDSKAER-NIELSEN, Bp., Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1994 (Officina Hungarica, 3), 45.

34 RIEDL Frigyes, *Katona Lajos emlékezete* = R. F., *Három jellemzés: Toldy Ferencz – Greguss Ágost – Katona Lajos*, Bp., Franklin-Társulat, 1912 (Olcsó Könyvtár), 33–55, 36. (Kiemelés az eredetiben.)

35 Sz. E. [SZABÓ ERVIN], *Új folyóiratok*, Huszadik Század, 1905/1, [160]–166, 161. (Kiemelés – A. V. Ö.) A névfeloldásokban két álnévlexikon volt segítségemre: GULYÁS PÁL, *Magyar írói álnévlexikon: A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Bp., Akadémiai, 1956, 414; SZ. DEBRECZENI KORNÉLIA, *Magyar írói álnévlexikon: A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1992, 424. Komlós Aladár egyértelműen Szabó Ervinnek tulajdonította az írást, vö. KOMLÓS ALADÁR, *Vereckétől Dévényig*, Bp., Szépirodalmi, 1972, 87, 153.

36 ORTUTAY Gyula, *Katona Lajos* = O. Gy., *Írók, népek, századok*, Bp., Magvető, 1960, 269–276, 274.

37 NÉMETH G. BÉLA, *Katona Lajos = A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerk. SÓTÉR ISTVÁN, Bp., Akadémiai, 1965 (A magyar irodalom története, 4), 1013–1019, 1016.

38 DERSI TAMÁS, *Századvégi üzenet: Sajtótörténeti tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1973, 151–153, 152.

bel *A nő és a szocializmus* című könyvét, rendszeresen közölt cikket és tanulmányt a szocializmus hazai kezdeteiről, az agrárszocialista mozgalmakról és az ipari munkások osztályszerkezeteiről, miközben mindenről igyekezett számot adni, ami „Európa szellemi életében új és fontosnak látszó”.³⁹ Összességében tehát egy olyan vállalkozásnak látta a lapot a heterogén polgári sajtón belül, amely a fejlődés korszerű igényeit nemzeti sajátosságokhoz kötötte, és amely a korátagnál rugalmasabban egyezettette „az esztétikai elveihez ragaszkodó következetességet és a kialakítani próbált követelményrendszerétől idegen, de vitathatatlan értékek tiszteletét”, miközben a művek értékelésekor a laphoz közelebb állókkal sem kivételezett.⁴⁰ Jelentősnek az első két évfolyamot tartotta, és noha a lap nézeteit rapszodikusnak látta, mégis elismerően írt az irodalom, a zene és a képzőművészeti élet eseményeit szemlélő kritikai rovatokról. Ugyan következtelenségnek tartotta, hogy a lapban eltérő véleményeket közlő szövegek is helyet kaptak,⁴¹ ez mégis érthető az 1891-es program szoros olvasása nyomán, hiszen a szerkesztők az elfogulatlanság jegyében egy nyitott és szabad vitafelület létrehozására törekedtek.

A közös látásmód: Brandes, Nietzsche, Ibsen

Zsigmond Gábor az *Élet* munkatársainak közös látásmódját hangsúlyozta írásában,⁴² amely abban az érdeklődésben is utolérhető, ahogyan a szerkesztők Georg Brandes munkásságára tekintettek. 1890 novemberében Diner-Dénes József levélben fordult a dán kritikushoz és irodalomtörténészhez, hogy „az ifjú Magyarország” nevében a „modern irodalomkritika nagymesterétől” útbaigazítást – és közölhető szöveget⁴³ – kérjen az induló *Élet* számára.⁴⁴ Brandes az 1890-es évekre nemcsak íróként és kritikusként, hanem az európai szellemi áramlatok közvetítőjeként, a szabad gondolkodás egyik képviselőjeként is népszerű volt, akinek tevékenysége sok szempontból megegyezett az *Élet* programjával.⁴⁵

Brandes az elsők között foglalkozott írásaiban Nietzsche filozófiájával,⁴⁶ s ez érthetővé teszi, hogy a munkásságát jól ismerő kiadóbizottság számára miért volt fontos mindkét szerző, miért közöltek az első évfolyamban szövegeket tőlük. Magyar nyelven egyébként – a fordító feltüntetése nélkül – itt lehetett először Friedrich

39 *Uo.*

40 *Uo.*, 247–249. Az *Élet* büszke volt nemzeti értékrendjére, például 1895-ben már felrótta az olvasóknak, hogy nem értékelték szerepét a nemzeti irányú, külföld felé is nyitott modernizációban, vö. PHILALETHES, *Őszinte panaszszó*, *Élet*, 1895/17, jan. 20., 10.

41 DERSI, *Századvégi...*, i. m., 152.

42 ZSIGMOND, *Katona...*, i. m., 76. (Kiemelés az eredetiben.)

43 A szerkesztői előszó után olvasható Brandes írása. Lásd BRANDES György [Georg BRANDES], *Lengyelország romantikus irodalmából*, ford. LENKEI Henrik, *Élet*, 1891/1, 5–16.

44 BJORN ANDERSEN, *The Voice...*, i. m., 43.

45 *Uo.*, 45.

46 ISZTRAYNÉ TEPLÁN Ágnes, „Egy ilyen jó európai és kultúrmisszionárius” Magyarországon = *Idegen költők – örök barátaink: Világirodalom a magyar kulturális emlékezetben*, szerk. GÁRDOS Bálint, PÉTER Ágnes, RUTTKAY Veronika, TIMÁR Andrea, VINCE Máté, Bp., L'Harmattan, 2010, 77–91, 79.

Nietzsche-szemelvényeket olvasni.⁴⁷ Noha az utókor Katona Lajost azonosította ezen szövegek fordítójaként⁴⁸ – és ezt a feltételezést Gerő Ödön is megerősítette visszaemlékezésében⁴⁹ –, mégis figyelmet érdemel az a gyakorlat, hogy az *Életben* nem csupán a főszerkesztő látott el ilyen feladatokat.

Vikár Béla a finn Juhoni Aho szerzőnek írt levelében például arról biztosította az író, hogy az *Életben* közölt szövegei eredetiként fognak megjelenni anélkül, hogy őt (Vikárt, az akkori főszerkesztőt) fordítóként jelölnék. Kiemelte, hogy hasonlóan jártak el a svéd Ola Hansson novelláival is, amelyeket a fordító nevének elhagyásával közöltek.⁵⁰ Hansson szövegéről, a *Meddő virág* című elbeszélésről mégis tudjuk, hogy a szerkesztőség egyik tagja, Gerő Ödön fordította,⁵¹ noha ezt a tartalomjegyzékben nem, de az elbeszélés közlése végén már feltüntették. Gerő ezt a furcsa eljárást, hogy a fordítókat ritkán nevezték meg, ha az *Élet* munkatársairól volt szó, később azzal magyarázta, hogy a lap azért tagadta meg az írói hiúságot, mert „nagy, modern erőgyülemlesek megszólalása”⁵² kívánt lenni. A belső munkatársak nem akarták saját nevükkel megtölteni a kiadványt, ezért vagy elhagyták a fordító nevét, vagy álneveket, monogramokat használtak.⁵³

Laczkó Sándor *Nietzsche első magyar olvasatai* című tanulmányában Katona fordítói munkássága mellett kiemelt szerepet tulajdonított Diner-Dénes Józsefnek.⁵⁴ Szerinte ő és az *Élet* együttesen voltak a „Nietzsche gondolatait nyíltan a zászlajára tűző radikálisan individualista szellemi alapállás” korai képviselői Magyarországon.⁵⁵ Az első magyar Nietzsche-sajtóvitát, Kiss Endréhez hasonlóan, Diner-Dénes és Abonyi Árpád nézeteltéréséhez kötötte⁵⁶ – pontosabban Abonyinak

47 LACZKÓ Sándor, *A magyar nyelvű Nietzsche-irodalom bibliográfiája 1872-től 1995-ig (közéletés) = Nietzsche-tár: Szemelvények a magyar Nietzsche-irodalomból*, vál., szerk. KÓSZEGI Lajos, társszerk. KUNSZT György, LACZKÓ Sándor, Veszprém, Comitatus, 1996 (Pannon Panteon), 563–584, 563. Ebből kimaradt egy fordítás, vö. *Élet* 1891/6, 470.

48 A Császár által készített fordításlistában szerepel a nyolc szemelvény, vö. *Katona Lajos irodalmi tanulmányai II.*, szerk. CSÁSZÁR Elemér, Bp., Franklin, 1912, 392. Illetve a már idézett, 1996-os *Nietzsche-tár* is Katonát tartja a fordítónak.

49 VIHAROS-GERŐ, *A harminc...*, i. m., 3.

50 Vikár Béla levele Juhani Ahonak, Budapest, 1892. febr. 19. = „Finnország egyik leglelkesebb diplomatája itt több mint 50 éven keresztül”: *Vikár Béla levelei*, szerk., bev., jegyz. VARGA P. Ildikó, Kolozsvár, EME, 2017, 86.

51 Ola HANSSON, *Meddő virág*, ford. GERŐ Ödön, *Élet*, 1891/1, 48–54, 54; 1891/2, 118–128, 128.

52 VIHAROS-GERŐ, *A harminc...*, i. m., 5.

53 Többek között ezért jöhetett létre Gerő Ödön Vargha Ilona álneve.

54 LACZKÓ Sándor, *Nietzsche első magyar olvasatai* = L. S., *A dolog és a szó: Tanulmányok a magyar filozófiai hagyományról*, Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia Kiadó, 2013 (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, 14), 140–164. Diner-Dénes Nietzsche-képéről lásd LENGYEL Béla, *Nietzsche magyar utókor*, Bp., Minerva Társaság, 1938 (Minerva-Könyvtár, 125), 22–27. Részletes életrajzát, az *Élet*-beli munkásságát is kontextualizáló elemzést lásd KOMLÓS Aladár, *Diner-Dénes József 1857–1937 = „Jöjj el, szabadság!”: Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből II.*, szerk. SZABOLCSI Miklós, ILLÉS László, Bp., Akadémiai, 1967 (Irodalom – Szocializmus), 47–80.

55 LACZKÓ, *Nietzsche...*, i. m., 143.

56 KISS Endre, *A világnézet kora: Nietzsche abszolútumokat relativizáló hatása a századelőn*, Bp., Akadémiai, 1982, 43–44.

a *Magyar Hirlap* 1891. március 25-i számában megjelent cikkét nevezte meg katalizátorként. E kijelentés azonban, ebben a formában, nem állja meg a helyét. Noha a *Gombák a levegőben* című írásában Abonyi felhívta a figyelmet a „modernizmusok” (ibseni, tolsztoji, zolai irányzatok) által gerjesztett szellemi és irodalmi romlásra, Nietzsche-t nem említette (talán nem is ismerte).⁵⁷ Kritikája azokat a *fiatalokat* sújtotta, akik az említett szerzőkhöz hasonló, „modern” nézeteket terjesztettek.⁵⁸

Az *Élet* gyorsan, már az áprilisi számban reagált Abonyi cikkére. A szerző neve nélkül közzétett, tehát szerkesztőségi állásfoglalást tartalmazó *Csatangolás* című szöveg⁵⁹ kíméletlenül, pontról pontra megcáfolta a kritikát. Kifogásolta ennek túlzó, kliséket használó, nosztalgikus hangnemét, összegzőképpen pedig kiélezte a generációs szakadékot:

„Hanem uram, nekünk *fiataloknak* is megvannak a magunk eszméi, s a legelső közöttük az, hogy: *helyet az individuumnak!* Csakhogy mi nem pusztán prédikálni fogunk, mi nem pusztán *hinni* fogunk eszméinkben, hanem meg is akarjuk őket valósítani. A ki velünk akar tartani a cselekvésben, a modernnek munkájában: szívből üdvözöljük közöttünk; a sírást, jajgatást az asszonyokra és aggokra bízunk.”⁶⁰

Ekkor Abonyi csupán huszonhat éves volt – tehát a generációs érvéltés egy jól bejáratott szempontra, az értékrendbeli eltérésre utalt, s nem a polemizálók életkorára. A lap nyitottságát pedig bizonyítja, hogy Abonyi novellái később megjelentek a lapban,⁶¹ ami arra is jó példa, hogy a hasonló, olvasóknak szánt éles viták tulajdonképpen nem jelentettek hosszan tartó ellenségeskedést a felek között.

57 ABONYI Árpád, *Gombák a levegőben*, Magyar Hirlap, 1891/5, márc. 25. (1-ső melléklet a Magyar Hirlap 5. számához), 9–11; LENGYEL, *Nietzsche...*, i. m., 23.

58 „Ibsen, Zola, Tolsztoj és a suite lábai alól kifelé halad a föld. A pozitívizmus hova-hamarabb elveszti jogait a létezésre és visszasüllyed a parvenu helyére, a honnan fejlődött. Mi nagy közönség, a kikkel ezek a kitünő tehetséggel való zseniális emberek könnyű szerrel labdázta eddig, lassanként rájövünk arra, hogy *ha a matériának, izomnak, agyvelőnek fizikai bomlását akarjuk látni, hát azt egy harmadrangu hullakamrában is könnyű szerrel élvezhetjük; nem kell hozzá se »Kísértetek«, se »A föld«, se a »Kreutzer szonáta«.* [...] A fonál algának egyetlen ovulája elegendő arra, hogy rohamos gyorsasággal terjedjen el, – a metafizika pozitívizmusából szintén elegendő volt egy kóstoló (»Nana«), hogy a belőle kipattanó gombák rövid idő alatt a szellemi élet összes ágazataiban megrontsák az izlést, a tisztességet és a művészet igazi célját, a melynek a boncteremhez semmi köze.” ABONYI, *Gombák...*, i. m., 10–11. (Kiemelés – A. V. Ö.) Mivel az *Élet* utoljára az augusztusi számban közölt Nietzsche-szemelvényt, nem gondolom, hogy a filozófus szövegeinek publikálását a továbbiakban Abonyi írása miatt mellőzték volna. (Lásd [Friedrich] NIETZSCHE, *A Schopenhauer-féle ember. (Schopenhauer als Erzieher. 52–60.)*, *Élet*, 1891/8, 131–135.) Kétségesnek tűnik tehát Laczkó magyarázata, aki Abonyi cikkének tulajdonította Diner-Dénes lemondását Nietzsche tanainak magyar nyelvű ismertetéséről – véleményem szerint a fordítások elmaradását sokkal inkább a második évfolyamtól bekövetkezett kiadótulajdonos-csere eredményezhette; vö. LACZKÓ, *Nietzsche...*, i. m., 145, 9. lábjegyzet.

59 *Csatangolás*, *Élet*, 1891/4, ápr. 15, 338–340. Vö. LENGYEL, *Nietzsche...*, i. m., 23.

60 *Csatangolás...*, i. m., 340. Látható, hogy az *Élet* munkatársai bármennyire harcoltak a nők egyenlőségéért, kiszólásaik gyakran degradálók, sztereotípek voltak.

61 ABONYI Árpád, *Fiedler et comp*, *Élet*, 1893/19, okt. 1., [613]–617; *Uő*, *Pásztorleány és pásztorfiú*, *Élet*, 1893/24, dec. 15., [772]–776; *Uő*, *A bibliai treffer*, *Élet*, 1894/2, jan. 15., [45]–52.

Mint láttuk, a nietzschei tanok terjesztésében Diner-Dénes aktív szerepet vállalt, ami abban is megmutatkozott, hogy ő rejtőzött a Cserekye Bálint, Domokos Illés, Idem, Impresszionista nevekkel szignózott, Nietzsche filozófiáján alapuló szövegek mögött.⁶² A lap első négy évfolyamában olvasható elemzései és színikritikái előszeretettel vizsgálták az individualizmus lehetőségét skandináv irodalmi alkotásokban. A feltételezhetően Diner-Dénes Józsefnek tulajdonítható kritika összegzése szerint az *Élet* első évfolyamának kivitelezésében kevés munkatárs harcol együtt „az individualizmusért, a személyesért, az egyéniért az irodalomban”, küzdelmük a „materializmus korlátolt fölfogása ellen, a tudományban és irodalomban való rendszeresdi játék ellen, és ama nyárspolgári jólézés ellen irányul, mely szűk mederbe szorítja magát, s a mozdulatlanság nyugalma látja a maga magasztos céljának”.⁶³ A harcias hangnem, a kívülállóság felemlegetése, az impressziók és tapasztalatok kiemelkedő szerepe mind sajátossá tették az *Életet* és a lapot szerkesztő társaságot. Utóbbi célkitűzéséről a következőképpen fogalmazott:

„[m]eg akarjuk hódítani a természetet megint a természet számára, nem elégszünk meg vele, hogy látjuk, meg is akarjuk ismerni, [...] érezni óhajtjuk legbensőbb bensőnkben is. Az individualizmus szellemétől vezérelve szakítottunk az avult szentségekkel és rémképekkel. [...] Kevesen vagyunk, nem telik belőlünk egész karaván, de előre megyünk bátran és jókedvűen a megugattatás dacára is.”⁶⁴

Aki eddig az *Élettel* foglalkozott, leginkább Katona Lajos főszerkesztőségének idejét, tehát hangsúlyosan az első évfolyamot emelte ki a lap történetéből. Ezt az időszakot – s alapvetően a másodikat is – következetesen jellemezte a lap kollektív szerkesztése és a modern művészeti irányzatok melletti kiállítás, noha a szellemi élet modernizálása mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapott a társadalom megreformálásának célja.

A havilapból kétheti, majd hetilappá váló kiadvány jellemzői

Az *Élet* nyitottságát mutatja, hogy a szerkesztőség olyan szövegeket is közölt, amelyek tartalmával nem értett egyet, és számos egymásnak ellentmondó vagy egymást kritizáló szövegnek is teret nyújtott. 1892-ben például négy lapszámon keresztül közölte Edmond Demolins *A szocializmus* című értekezését,⁶⁵ melyet hat lapszámon

62 FÓNAGY Béla, *Diner-Dénes József = Magyar zsidó lexikon*, szerk. UJVÁRI Péter, Bp., 1929, 202–203, 202; GULYÁS, *Magyar...*, i. m., 540.

63 D. J. [DINER-DÉNES József?], *Alltagsfrauen: Ein Stück moderner Liebephyologie*. Írta Ola Hansson – *Der Materialismus in der Litteratur*. Írta Ola Hansson, *Élet*, 1891/10, 318–319.

64 *Uo.* (Kiemelés – A. V. Ö.)

65 Edmond DEMOLINS, *A szocializmus*, *Élet*, 1892/1, jan. 31., 34–36; 1892/2, febr. 15., 73–75; 1892/2, febr. 29., 121–123; 1892/4, márc. 15., 159–163. Feltüntetett fordító nélkül. Érdekessége, hogy a szerkesztői lábjegyzet szerint a szerző úgy adta át a kéziratot az *Életnek*, hogy magyar nyelven egyidejűleg jelenjen meg a francia eredetivel, illetve az angol, olasz, spanyol, orosz, cseh, román és görög fordításokkal.

keresztül Mezőfi Vilmos *Az igazi szocializmus* című szövege cáfolt és gondolt újra.⁶⁶ A lapban több antiklerikális cikk is a *szabadság* (vallás- és vélemény szabadság, felekezetenküliség) lehetőségeit vizsgálta, az ötödik évfolyamtól pedig az „alattomos, képmutató elem [a katolikus papság] hatalmának, tekintélyének, befolyásának megtörésére, a társadalmi szabadság, a liberalizmus megmentésére vállalkozott [...] irodalmi úton, irodalmi eszközökkel”.⁶⁷ Fennállása alatt határozott véleményt képviselt a polgári házasság, a zsidó- és nőemancipáció, az egyre égetőbb szociális kérdések (például az ivóvíz, a béremelések) vagy a munkásügy (például a nyolcórás munkanap) kapcsán is, a katolikus sajtó élénk ellenkezése mellett.⁶⁸

Igazat kell adnunk Lengyel Bélának, aki szerint az *Élet* a „szabadgondolkodó” munkatársak szellemi tevékenységének megnyilvánulása volt, s a lap az első hazai „nem politikai értelemben vett radikalizmus” számottevő orgánuma.⁶⁹ A szerkesztők a szabadság és nyitottság szellemében nem határozták meg a lap politikai elköteleződését, de az utalások, szerkesztői üzenetek, magánvélemények és a közölt szövegek egyértelművé tették azt. Ezt a kimondatlan szemléletmódot nevesítette a *Népszava* 1891-es írása.⁷⁰ A lapban a szociáldemokrácia előhírnökét üdvözltek, és a cikk szerzője amellet érvelt, hogy ugyan ez az értelmezés még a munkatársakat is megdöbentheti, az *Élet* iránya mégis nyilvánvaló az olvasók számára. Teret nyújtott arra, hogy hasábjain többen kifejtsek eltérő véleményüket a nők oktatásának kérdéséről (mint Hampelné Pulszky Polyxéna, Dr. Hugonnai Vilma, Veres Pálné Beniczky Hermin), Varga P. Ildikó kutatásaiból pedig tudjuk, hogy az 1892-től Vikár Béla által szerkesztett lapnak kiemelkedő szerepe volt a hazai leánygimnáziumok és nőemancipációs törekvések népszerűsítésében.⁷¹ Ha innen közelítjük meg az *Életet*, akkor olyan lap áll előttünk, amely egész fennállása alatt provokatív volt, és az aktuális közéleti kérdésekben határozott szerepet vállalt.

A második évfolyamot szinte ugyanazok szerkesztették, mint az elsőt,⁷² noha néhány korábbi tag háttérbe vonult, illetve olyan új személyek is érkeztek a munkatársak körébe, mint például Kúnos Ignác orientalista, egyetemi tanár; Sármai

66 MEZŐFI Vilmos, *Az igazi szocializmus*, *Élet*, 1892/10, jún. 15., 389–394; 1892/11, jún. 30., 428–433; 1892/12, júl. 15., 457–460; 1892/13, júl. 31., 483–485; 1892/15, aug. 30., 550–553; 1892/17, szept. 30., 613–617. Mezőfi írása különnyomatban is megjelent 1893-ban, amely 1894-ig három kiadást ért meg, és 15 000 példányban adták ki. Vö. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, VIII, Bp., Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902, 1207–1208. Palágyi Lajos is felvette a kesztyűt esszéjével, vö. PALÁGYI Lajos, *A szocializmusról*, *Élet*, 1892/19, okt. 31., 681–683.

67 *Élet*, 1894/mutatványszám, szeptember 30., [borító].

68 DERSI, *Századvégi...*, i. m., 307–399; illetve DERSI Tamás, *A századvég katolikus sajtója*, Bp., Akadémiai, 1973 (Irodalomtörténeti Füzetek, 81).

69 LENGYEL, *Nietzsche...*, i. m., 22.

70 ANTHROPOS, „*Élet*”, *Népszava*, 1891/16, [2–3].

71 VARGA P. Ildikó, *Vikár és a nőképzés ügye az 1890-es években*, EME, 2013/3, 176–192, 177. A leánygimnázium ügyéről lásd VIHAROS-GERŐ, *A harminc...*, i. m., 4. Vikár Béla munkásságával kapcsolatban lásd VOLLY István, *Somogyi „Kalevala” – Vikár Béla Somogyban*, Kaposvár, 1959 (Somogyi Almanach, 4.); *Vikár Béla nyomában*, szerk. LACZKÓ András, Kaposvár, Városi Tanács V. B. Műv. Oszt., 1984 (Kaposvári Kiskönyvtár, 2).

72 Lásd a második évfolyam lapszámainak borítóját.

József ügyvéd, jogtudós; Ambrozovics Dezső újságíró, műfordító. A főszerkesztői feladatokat Vikár Béla és Katona Lajos vállalta (viszont utóbbi a második évfolyam 8. számától már lemondott erről a tisztségről)⁷³, de a kiadótulajdonosok az első évfolyam adósságai miatt Vikár és Sármai József lettek.⁷⁴ Mivel a harmadik évfolyamtól a lapszámok borítójára csak az *Élet*ben publikáló szerzők, a főszerkesztők és a kiadótulajdonosok neve került fel, nem tudhatjuk pontosan, hogy a továbbiakban pontosan kik segítettek a lapszámok összeállításában.

Sármai az 1894. március 1-i számban adott hírt távozásáról.⁷⁵ Így lett egy személyben Vikár Béla egy éven keresztül az *Élet* főszerkesztője és kiadója az 1895. március 3-i számig. A főszerkesztői és kiadói munkálatok ekkortól Aczél Endre, Lenkei Henrik és Vikár Béla között oszlottak meg, majd a főszerkesztést Lenkei Henrik vette át a lap 1895. december 29-i utolsó számáig. Vikár Béla a hatodik évfolyamtól már a kiadóbizottságnak sem volt tagja; helyére Engel Lajos lépett.⁷⁶ Az előző főszerkesztők azonban nem távolodtak el a laptól – például Katona Lajos továbbra is publikált itt (talán éppen ezért nem írt elköszönő levelet),⁷⁷ és Vikár Béla is jelen maradt írásaival. Utóbbi háttérbe szorulását többek között a *Westöstliche Rundschau* német nyelvű lap szerkesztése és kiadási nehézségei körüli problémák eredményezhették, ami következtében már nem jutott ideje az *Élet* szerkesztésére.⁷⁸

A megjelenés gyakoriságának változása (havilapból kétheti, majd hetilap) más-más arculatot hozott magával, jóllehet a lapnak mégis megmaradt az az ismérve, hogy nem használta ki a vizuális tartalmak nyújtotta előnyöket, és kevés kivételtől eltekintve csak szöveget közölt.⁷⁹ Ennek természetesen anyagi okai is lehettek, hiszen így a szerkesztőség alacsonyán tudta tartani a lap költségeit. Az első évfolyam egyedüli díszítőeleme a tipográfiában rejlő lehetőségekben merült ki (például a betűtípus és a -méret váltakoztatása), majd a második évfolyamtól a lapszámok vinyetákkal, rovatokat jelző mintákkal, kisebb ábrákkal gazdagodtak. Borítója egyszerű volt, rendszerint csupán a nevet emelték ki, így az *Élet* hat évfolyamos történetében rendhagyónak számított a második évfolyam füzetborítóinak lapszámonként eltérő színű illusztrációja. Az eredeti alkotás valószínűleg Pap Henrik festőművészt di-

73 Vö. *Élet*, 1892/8, máj. 15., [borító].

74 Lásd AZ ÉLET SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI, *Az ÉLET t. olvasóihoz*, *Élet*, 1892/1, jan. 31., [1]–3; VIHAROS-GERŐ, *A harminc...*, i. m., 4.

75 Lásd SÁRMAI József, *Az „Élet” t. olvasóihoz*, *Élet*, 1894/5, márc. 1., [157].

76 *Élet*, 1895/1, okt. 6., [borító].

77 KATONA Lajos, *A karácsony-ünnep történetéhez*, *Élet*, 1893/2, jan. 15., [70]–74; KATONA Lajos, *Venus tavasz-ünnep (Pervigilium Veneris)*, *Élet*, 1893/9, máj. 1., [293]–297; K. L. [KATONA Lajos?], *A Gyurkovics-lányok. Írta Herczeg Ferenc*, *Élet*, 1893/8, ápr. 15., [286]–287; KATONA Lajos, *Sulpicia*, *Élet*, 1893/11, jún. 1., [373]–376; KATONA Lajos, *Genfi levél*, *Élet*, 1893/16, aug. 15., [523]–525; KATONA Lajos, *Buddha a keresztényen szentek sorában*, *Élet*, 1893/19, okt. 1., [624]–628; 1893/20, okt. 15., [651]–655. A felsoroltak mellett valószínűsíthető, hogy be nem azonosított monogramok alatt is közölt, pl. -a -s., *Gerecze Péter: A pécsi székesegyház*, *Élet*, 1893/21, nov. 1., [700]–702.

78 VARGA P. Ildikó, *The personal is political – a személyes egyben politikai. A Westöstliche Rundschau alapításának és szerkesztésének háttéréről*, EME, 2014/2, 69–89, különösen: 85–87.

79 Például Vikár népies elbeszélésének részletéhez mellékeltek néhány metszetet, vö. VIKÁR Béla, *Az arany ember vagy a rongyos bankó*, *Élet*, 1893/8, ápr. 15., [264]–270.

cséri.⁸⁰ A metszeten egy favágó férfi néz szembe az olvasóval, míg a mellette hajoló, csemetét öntöző nő félrefordul – az egyszerre a halált és életet, régi és új viszonyát ábrázoló kép igazodik a második évfolyamban hangsúlyosabban előkerülő szociális kérdésekhez. A borító a hatodik évfolyam lapszámainak esetében is megváltozott: ezeken az „Alakok” rovatban tárgyalt népszerű személyek karikatúraszerű arcképei láthatók.

Az *Élet* a „legmodernebb és legolcsóbb magyar review” lapként utalt magára hirdetéseiben, amely elsőként sürgette a nők helyzetének javítását, leánygimnáziumok létrehozását, miközben szépirodalmi alkotások és minőségi fordítások mellett politikáról, társadalmi kérdésekről is írt.⁸¹ Később a már bejáratott jellemzéssel élt, amely szerint „a modern eszmék és áramlatok független szóvivője, a legszabadelvűbb és legműveltebb magyar értelmiség lapja”.⁸² A sokféle területen kompetens kiadói gárda biztosította a rovatok színességét és színvonalát, amelyet úgy összegezhethetünk, hogy a lapszámok egyharmadát mindvégig politika-, társadalom- és irodalomtudományi munkák jelentették; a második harmadát eredeti és fordított szépirodalmi alkotások tették ki (elbeszélések, versek); az utolsó harmadban pedig olyan rovatok töltődtek fel hírekkel, illetve könyvismertető, élménybeszámoló és elemző írásokkal, mint a „Szemle”, „Irodalom”, „Zene”, „Képzőművészet”, „Színház”, „Közgazdaság”.

A gyakoribb megjelenéssel ugyan az ismertetett háromtagú felosztás megmaradt, a váltakozó rovatokat azonban kevesebb és rövidebb tartalommal töltötték fel: amíg az első évfolyam egy-egy száma öt-hat ív volt, addig a kétheti megjelenéssel ez három ívre csökkent, majd hetilapként egyre. Az utolsó évfolyam meglehetősen eltért a korábbi szerkesztési gyakorlattól: például a „Szemle” csipkelődő versidézetei és az „Alakok” rovat frappáns jellemzései azt sugallják, hogy a hatodik évfolyam első lapszámától kezdve a szerkesztőség egy új, „cizelláltabb és fokozottabb ízlésű”⁸³ olvasói réteget akart meghódítani, de a lap megszűnése miatt erre már nem igazán kerülhetett sor.

Norvég irodalom az *Élet* hasábjain

Láthattuk, hogy az *Élet* kiemelt figyelmet szentelt a finn, dán, norvég, illetve svéd irodalomnak és társadalmi változásoknak; ha pedig Dénes József, Kabos Ede és Gerő Ödön itt megjelent elbeszéléseit olvassuk, egyértelművé válik az északi irodalom hatása.⁸⁴ A belső munkatársak epikus művei a naturalista és impresszionista ábrázolásmód eszköztárát használó gyakorlatról árulkodnak, amelyben lényeges

80 Pap H. aláírás olvasható a képen. A *Magyar Iparművészet* című lap számára is készített borítót; lásd *Magyar Iparművészet*, 1902/2, [borító]. Ő készített rajzokat Bartók Lajos történeti drámájának díszkiadásához is; lásd BARTÓK Lajos, *Mohács után*, ill. PAP Henrik, Bp., Athenaeum, 1898.

81 Például *Budapesti Hirlap*, 1892/356, dec. 25., 21.

82 Például *Borsszem* Jankó, 1894/23, jún. 10., 12.

83 *Előfizetési felhívás*, *Élet*, 1895/1, okt. 6., [1].

84 Például [DINER-]DÉNES József, *A szerelem iskolája*, *Élet*, 1891/6, 471–481; KABOS Ede, *Szárnyatlan madár*, *Élet*, 1891/1, 32–38; GERŐ Ödön, *Hó*, *Élet*, 1891/2, 111–116; 1891/3, 205–216. Gerő

szerepet kapott a (bonyolult) férfi–nő kapcsolatok bemutatása, és amelyben rendszeresen előtérbe került az erkölcs kérdése, a házasság intézménye, a „hazug prűdéria” vagy a női művelődés témája. Nem véletlen, hogy az *Élet* – egyéb jellemzői mellett – az északi irodalom népszerűsítőjeként szerepelt nemcsak a korabeli köztudatban, hanem – mint ahogy azt láthattuk – a róla kialakult leírásokban is.

Vikár Béla egyik 1891-es leveléből kiderül, hogy ő a dán Georg Brandes kritikust, a svéd Ola Hansson írórt és a norvég Henrik Ibsent tartotta a lap „külföldi oszlopainak”. Úgy vélte, az *Élet* a „nőügy” és a külföldi, azon belül az északi irodalom egyik legjobb közvetítője a korabeli Magyarországon.⁸⁵ Egyik 1892-ben, már főszerkesztőként írott levelében úgy nyilatkozott, hogy itt bármilyen „erős szöveg” megjelenhet, ellentétben a „régimódi” *Budapesti Szemlével*.⁸⁶ Az „erős szöveg” minősítés alatt olyan írások közlésére gondolhatott, amelyek témafelvetésükkel, emancipáló vonásukkal és esztétikai minőségükkel valami újat, polgárpukkasztót mutatnak meg. Erre kiváló példa a finn Minna Canth öt részben közölt *A szegény nép* című elbeszélése⁸⁷ „a munkásnép életéből”, amelynek fordítója feltételezhetően maga Vikár lehetett. A kíméletlenül ábrázolt nyomort, gyerekhalált, anyai örültséget megformáló mű aligha kaphatott volna olyan lapban helyet, amely nem kiközösíteni akarja olvasóját a mélyszegénység ábrázolásával. Az *Élet* e jellemvonása még akkor is figyelemre méltó, ha ez a szemlélet nem mutatkozott meg minden szövegében, mint ahogyan azt a korábban idézett, *Nemzetben* közölt cikk felrótta neki. De az északi irodalmi művek fordításai mellett olyan szövegek is megjelentek benne, mint az orosz Vszevolod Garsin elbeszélése, a román Ion Luca Caragiale novellája, az olasz Domenico Ciampoli vagy a szerb Lazar K. Lazarević művei – mind olyan írások, amelyek megfeleltek az *Élet* programjában kitűzött céloknak és világnézetnek.⁸⁸

A norvég irodalom nem csak fordítások formájában tűnt fel a lapban. Knut Hamsun 1890-es friss kötetéről, az *Éhség* című regényről már 1891-ben, az első évfolyam márciusi számában kritika jelent meg:

„Egyike a legfigyelemre méltóbb könyveknek, melyeket utóbbi időben Skandináviában írtak. Az inségnek oly felkiáltása ez, a minőt nem hallott Európa az idő óta, hogy Marx az angol munkások nyomorát raj-

a Viharos és Vargha Ilona álneveken is publikált a lapban; vö. GULYÁS, *Magyar... i. m.*, 457. Majd külön kötetben is kiadta a Vargha Ilonaként írt, ugyancsak az *Életben* megjelent *Férjnél* című elbeszélést; vö. VIHAROS-GERŐ Ödön, *Férjnél – A béna*, Bp., Lampel, 1904 (Magyar Könyvtár, 384).

85 Vikár Béla levele B.F. Godenhjelmnnek, Budapest, 1891 = „Finnország...”, *i. m.*, 79–80, 79.

86 Vikár Béla levele Juhani Ahonak, Budapest, 1892. febr. 19. = *Uo.*, 86.

87 CANTH Minna [Minna CANTH], *A szegény nép*, *Élet*, 1892/3, febr. 29., [124]–130; 1892/4, márc. 15., [155]–158; 1892/5, márc. 31., [201]–207; 1892/6, ápr. 15., [254]–258; 1892/7, ápr. 30., [291]–297.

88 GARSIN Vszevolod [Vszevolod GARSIN], *Vészjelző*, ford. SÁRMAI József, *Élet*, 1892/1, jan. 31., 18–23; Ion Luca CARAGIALE, *Leiba Zibal*, ford. JANCSÓ Benedek, *Élet*, 1892/18, okt. 15., 644–653; CIAMPOLI Domonkos [Domenico CIAMPOLI], *Paraszt Hamlet (elbeszélés az Abruzzokból)*, ford. ARRIVEDERCI, *Élet*, 1894/5, márc. 1., [161]–169; 1894/6, márc. 15., [209]–214; LAZAREVIC K. L. [Lazar K. LAZAREVIĆ], *Majd aranyba foglalja a népl*, ford. RAJICS Dusán, *Élet*, 1893/6, márc. 15., [208]–214.

zolta; csakhogy *ebben a műben nem anyagi munkás, hanem szellemi munkás szenved.* [...] – Egyáltalában nem volt skandináv ez a könyv. Nincs benne semmi abból a dánokat jellemző moll hangulatból, de aktuális társadalmi kérdéssel se foglalkozik, mint a norvégek szokták. *Tisztán individualis történet, mely teljesen psycho-physiologiai alapokon nyugszik.* – Nem ismerek több oly könyvet, mely ennyire kényszerít bennünket nem csak részvételre az inség iránt, hanem annak *megismerésére s megértésére* is. – S ebben az értelemben Hamsun könyve igazán *universalis jelentőségű.* Mert ha nem prédikál is emberszeretetet, ha nem dorongolja is le a kapitalizmust, mégis a legszocialisztikusabb s leghumanusabb könyv, melyet napjainak irodalma termelt.⁸⁹

A korábban már érintett Nietzsche-irány értelmében egyértelműnek tűnik az -f szignó mögött Diner-Dénes Józsefet látnunk (és ezt a keresztnév utolsó betűje is valószínűsíti). Laczkó Sándor úgy értékelte az *Életben* megjelent Nietzsche-szemelvényeket,⁹⁰ mint amelyek tükrözték a német filozófus „individualizmusát”, szakítását a régi szokásokkal, s amelyek jól használható fegyvert jelentettek az idealizmus elleni harcban.⁹¹ Az említett kritika igazolja ezt a megállapítást,⁹² a feltételezhetően Diner-Dénes gondolatait tükröző írás ugyanis azt tartotta a szöveg erősségének, hogy benne megvalósul az individualista szemléletmód, és megfelelő lélektani ábrázolás kíséretében megszületik a nemzeti korlátoktól és előítéletektől független ember.

Valószínűsíthetően Diner-Dénes a szerzője az Arne Garborg kötetéről írt könyvismertetőnek is.⁹³ Ebből megtudjuk, hogy a szerző személyesen ismerte a norvég író, és ennek a kapcsolatnak köszönhetően jelent meg eredeti írás a norvég szerzőtől az *Élet* hasábjain. Garborg az ugyancsak norvég Amalie Skram naturalista regényéről, a *Constance Ringr*ől írt elemzést, amelynek kapcsán kitért az „északi erkölcsiség-diszkusszióra” (a női és férfi szexualitást megítélő kettős mércét tematizáló korabeli diskurzusra), és kiemelte, hogy Skram anélkül képes irodalmilag több szempontból megvilágítani a házasság intézményét, hogy a műnek prédikációíze lenne.⁹⁴ Noha szokatlanak tűnhetett, hogy egy norvég szerző magyar folyóiratban közölt elemzést egy norvég regényről, az írás belesimult az *Élet* programjába, amely már a kezdetektől megkérdőjelezte a fennálló intézmények és szokások létjogosultságát, és új megoldásokat keresett a társadalmi problémák megfogalmazására – sőt, a különböző nemzeti irodalmi alkotásokban éppen azt tartotta kiemelendőnek, hogy ezek általános emberi vonásokat, érzéseket ábrázolnak. A téma megosztó jellege magyarázhatja, hogy ezt a szöveget miért érte kritika az *Élet* tevékenységét

89 -f [DINER-DÉNES József?], *Knud Hamsun: Éhség, Élet*, 1891/3, 243–244.

90 Részletek több írásból is, mint: *A vidám tudomány; Emberi, nagyon is emberi; Így szóla Zarathustra; Schopenhauer mint nevelő; Wagner Richard Bayreuthban.*

91 LACZKÓ, *Nietzsche...*, i. m., 144.

92 Kiss Endre külön is foglalkozott Diner-Dénes *Élet*-beli munkásságával, Nietzschével kapcsolatos írásaival; lásd KISS, *A világnézet...*, i. m., 38–49.

93 -s-f. [DINER-DÉNES József?], *Arne Garborg Mamájánál*, *Élet*, 1891/4, 350–351.

94 GARBORG Arne [ARNE GARBORG], *A házasság problémája*, *Élet*, 1891/3, 228–235.

különbösen érdeklődéssel követő *Pesti Napló*-ban. A cikk szerint „[a] regény, *meséjéből ítélve, nagyon visszatetsző* és róla ily terjedelmes kritikát közölni *magyar folyóiratban fölösleges*. Egyáltalán jó lesz a harmadrangu idegen írók kultuszával fölhagyni.”⁹⁵ A szerző tehát nem az emberi élet viszontagságainak történetét, hanem egy idegen kultúra idegen jelenségét olvasta ki az adott szövegből.

Az *Életet* szerkesztő társaság számára meghatározó eseménynek számított Ibsen 1891-es budapesti látogatása, amely a skandináv irodalom elfogadtatásának harcában is sorsdöntőnek bizonyult.⁹⁶ Gerő Ödön feltűnően részletes beszámolóban tájékoztatta az olvasókat a norvég szerző magyar fővárosban töltött napjairól, majd megjegyezte, hogy a lapot és a munkatársakat ért támadások – mint az ibsenista megbélyegzés – csupán addig szüntek meg a folyóirat tagjai ellen, míg a népszerű író a fővárosban tartózkodott.⁹⁷ Ibsen nem várt meleg vendégszeretetben részesült:

„Álom volt-e vagy valóság, hogy Ibsen, az »eretnek« Ibsen hamarosan, rohamosan szabad utat nyitott nálunk a modernségnek? – Hát bizony még az nap meggyőződünk róla [miután Ibsen elhagyta Budapestet], hogy álmom volt, mert az nap már megkezdődtek a régi támadások, meggyőződésükhöz hű ellenfeleink lojális nyílt támadásai és titkos irigyeink alattomos cselvetései. De hiszen küzdelem a hivatásunk.”⁹⁸

Noha a magyar sajtó a továbbiakban Ibsent elfogadott, sőt szeretett íróként kezelte, a *modern* irány bizonyos típusaihoz továbbra is kritikusan viszonyult.

A norvég szerzők közül kétségkívül Ibsenről⁹⁹ és Ibsentől lehet a legtöbbet olvasni az *Élet* hasábjain, noha Arne Garborg és Knut Hamsun mellett Alexander Kielland¹⁰⁰ és Bjørnstjerne Bjørnson¹⁰¹ neve is megjelent. A munkatársak szemlézték Ibsen frissen megjelent műveit, így Hugo Ganz éles hangvétellű, kétoldalas kritikája már az első évfolyam második számában olvasható volt az 1890-ben kiadott

95 P. M. [PALÁGYI Menyhért], *Élet*, *Pesti Napló*, 1891/82, márc. 24., [2–3] (Kiemelés – A. V. Ö.); GULYÁS, *Magyar... i. m.*, 354, [609].

96 Vö. ASZTALOS Veronka Örsike, *Egy sokk megszelídítése (Ibsen korai magyar recepciója)*, *Irodalomismeret*, 2019/2, 74–96.

97 VIHAROS [GERŐ Ödön], *Ibsen Henrik Magyarországon*, *Élet*, 1891/5, 398–416.

98 *Uo.*, 410.

99 Például a lap egy *Nóra*-folytatást is közölt; lásd Walter BESANT, *Nóra leánya*, ford. DOLNAI Tibor, *Élet*, 1893/4, febr. 15., [133]–138; 1893/5, márc. 1., [171]–176. Emellett *Nóra*-utánzatnak értékelte az *Élet* kritikusa (érvelését, írásmódját, Ola Hanssonra tett utalását és gyakori szinikritikáit tekintve feltehetően Diner-Dénes József) Sudermann *Otthon* című darabját; vö. *Nemzeti színház (Otthon: Sudermann; Könyves Kálmán Jókai Mórtól; 231-ik cikk, Paul Ferrier bohózata)*, *Élet*, 1894/10, máj. 15., [387]–390, 387.

100 PAULUS, *Stavanger pópája*, *Élet*, 1893/2, jan. 15., [65]–69. Az *Élet*-ben egy Kielland-novellára utaló elbeszélés is megjelent; lásd WINTERHJELM Keresztély [Kristian WINTERHJELM], „*Hervadt levelek*”, ford. FARAGÓ Henrik, *Élet*, 1895/45, aug. 4., 2–4.

101 Vö. SENEX, *Drachman Holger: Tengeri és tengerparti történetek. Fordította dr. Baján Miksa*, *Élet*, 1893/2, jan. 15., 78–79. A németek Ibsen-gyűlöletéhez lásd SEBESTYÉN Károly, *A realizmus Németországban*, *Élet*, 1893/6, márc. 15., [215]–218.

Hedda Gabler drámáról,¹⁰² de a lap *A kis Eyolf* bécsi előadásáról is közölt beszámolót.¹⁰³ Diósy Béla zeneesztétikai írásában azáltal elevenítette meg Ibsen költészetének kvalitásait, hogy a *Peer Gynt* – akkor magyarul még nem olvasható – szövegét és az Edvard Grieg által szerzett zenét hasonlította össze.¹⁰⁴ Gerő Ödön *Csatavonalban* című elbeszélésében a főszereplő Sándor pedig megtanítja – „a még tudatlan” – Tildának, hogy „[a]z öreg Ibsen a magában álló embert mondja legerősebbnek, s ez a mondat, akárhogy ellenkezik is a szeretet tanával, a legszentebb evangelium”.¹⁰⁵ Majd arra buzdítja a fiatal nőt *A nép ellensége* című Ibsen-darabból kölcsönzött záromondattal, hogy ne féljen az egyedüllettől, az idegentől, hanem merjen önállóan cselekedni és önmagáért élni.

Látható tehát, hogy az Ibsen-művek és azok emberképe erőteljesen foglalkoztatták az *Élet* munkatársait. Így az sem tűnik meglepőnek, hogy a Nemzeti Színház 1891. szeptember 27-én bemutatott *A népgyűlölő* című darabját az *Élet* egyik meghatározó alakja, Vikár Béla fordította.¹⁰⁶ Ugyan a dráma szövege kötetben csak 1898-ban jelent meg,¹⁰⁷ az *Élet* olvasói rendhagyó módon már 1892-ben kezükbe vehették a folytatásokban közölt művet.¹⁰⁸

A darab kevés előadást élt meg a Nemzeti Színházban.¹⁰⁹ Az 1892-es közlés azonban arra utal, hogy a szerkesztők fontosnak tartották a dráma megismertetését az olvasóközönsséggel, s nem bátortalanította el őket (például a fordító-szerkesztő Vikárt) ennek színházi bukása. A bemutató után Diner-Dénes József válaszokat keresett arra, hogy vajon mi okozhatta a közönség intenzív érdeklődéséhez képest az előadás aránytalan sikertelenségét.¹¹⁰ Bírálataiban az a nietschei filozófia felőli megközelítés olvasható, ahogyan ő – más skandináv szövegekhez hasonlóan – az Ibsen-drámákat értelmezte.¹¹¹ A kudarcos fogadtatás okait a következőképpen foglalta össze: a kritikusok nem érezték a nagy filozófiai forradalom, az individualizmus üzenetét; a közönség és a sajtó nem értette a demokrácia szatíráját; a főszerepet játszó Ujházi nem értette meg, és ezáltal elrontotta játékában a Nietzsche-féle nevető embert, ennek következtében pedig nevetségessé tette Stockmann doktor karakterét. Szerinte az Ibsen-darabok nem értelmezhetők a megszokott viszonyítási pontok szerint, az alakok új típusú előadási módot igényelnek a színészek részé-

102 GANZ Hugó [Hugo GANZ], *Hedda Gabler*, *Élet*, 1891/2, 161–163.

103 FLANEUR, *Bécsi levél*, *Élet*, 1895/24, márc. 10., 7–8.

104 DIÓSY Béla, *Kifejezés a zenében*, *Élet*, 1891/7, 26–30.

105 VARGHA Ilona [GERŐ Ödön], *Csatavonalban*, *Élet*, 1891/8, 95–105.

106 *A Nemzeti Színház műsorlexikona: 1837-től 1941-ig*, összeáll. HAJDU Algernon László, bev. HARASZTI Emil, Bp., 1944, 73.

107 *Vikár Béla-bibliográfia*, szerk. TERBÓCS Attila, Bp., 1999 (Budapesti Finnugor Füzetek, 13), 44.

108 *Szerkesztői üzenetek*, *Élet*, 1892/17, szept. 30., 639.

109 1891-ben előadták még október 2-án; vö. HAJDU, *A Nemzeti...*, i. m., 73; illetve a Várszínházban október 22-én; vö. *Uo.*, 150.

110 [DINER-]DÉNES József, *Nemzeti színház*, *Élet*, 1891/11, 395–402, 397–398. (Kiemelés – A. V. Ö.)

111 Korábban már kitért Ibsennek erre a művére, lásd CSEREKLYE Bálint [DINER-DÉNES József], *Az antik művészet és a modernség*, *Élet*, 1891/5, 388–396, 392.

ről, és a magyar közönségből alapvetően hiányzik az a tudás – legyen szó nézőkről, sajtóról, kritikusokról –, amely által megérthető a modern ember többarcúsága, a modern irodalmi alkotások rétegzettsége. Utóbbin talán azért akartak segíteni, hogy teljességében közlik a dráma szövegét – e feltételezés arra a tényre is magyarázatot ad, hogy az *Életben* miért *A népgyűlölő* az első folytatásokban közölt dráma.¹¹²

Összefoglalás

Litván György szerint a századvégre egyértelművé vált a korábbi liberális nacionalista gondolkodás tarthatatlansága, amire nemzeti szempontból kétféle választ lehetett adni. Az egyik megoldás a változás tudomásulvételében, a nemzeti élet modernizálásában és kiteljesítésében, míg a másik az új törekvések „nemzetből” való mesterséges kirekesztésében, elfojtásában vagy legalább visszaszorításában mutatkozott meg.¹¹³ Az *Élet* az első utat érvényesítette fennállása idején, ami azért számít kivételesnek, mert Litván szerint „[a]z uralkodó osztály valamennyi politikai pártja és csaknem minden ideológiai képviselője az utóbbit választotta”.¹¹⁴ Tehát a lap már a kilencvenes években megpróbálkozott modernségével a *szabad gondolat* és a *magyar gondolat* ötvözésére, hiszen munkatársai korán felismerték, hogy „a magyar sorsproblémákat csakis az »általános emberi eszmék« felől lehet megérteni és megoldani”.¹¹⁵

Noha az *Élet* önmagát modernnek és provokatívnak ábrázolta (pozitív értelemben, a kulturális színvonal emelkedésének érdekében), az őt ért kritikák hasonló megállapításai e minősítéseket pejoratív értelemben ragasztották rá „idegen”, „nyugatos” és „anarchista” jelentésben. A külföldi írókkal fenntartott kapcsolat ellenére a lapban mégis az eredeti, magyar szerzőktől származó szövegek domináltak, tehát félrevezető lehet csupán fordítások gyűjteményeként tekinteni rá. Ugyan nem nevezte magát szocialistának, feministának vagy antiklerikálisnak, a hasábjain közölt szövegek meghatározó része szót emelt az egyenlőség, a szabadság, a befogadás és a fejlődés szükségessége mellett. A közölt írások – az 1891-es programszövegnek megfelelően – szóvá tették a nemzeti kisebbségek helyzetének tarthatatlan voltát, valamint az így keletkező veszélyeket, az egyházi befolyás káros hatását; a munkatársak pedig azért szerették volna elérni a modern Magyarország állampolgárainak szellemi nevelését, hogy közvetítik és alkalmazzák a külföldön tapasztalt és bevált mintákat. Tehát a nemzeti ügy szolgálata ugyanúgy megkérdőjelezhetetlen kiindulópontot jelentett a szerkesztőségnek, mint a lapot bírálók számára. Az *Élet*

112 IBSEN Henrik [Henrik IBSEN], *A népgyűlölő*, ford. VIKÁR Béla, *Élet*, 1892/14, aug. 15., 516–525; 1892/16, szept. 15., 586–593; 1892/17, szept. 30., 620–628; 1892/18, okt. 15., 661–667; 1892/19, okt. 31., 700–704; 1892/20, nov. 15., 741–749; 1892/22, dec. 15., 817–820. Tegyük hozzá, hogy a főszerkesztő Vikárnak a szöveg folytatásos közlése megkönnyíthette lapszerkesztési munkáját. A dráma közlését megemlítette H. LABORC, *Egy finnugor...*, i. m., 253.

113 LITVÁN György, „Magyar gondolat – szabad gondolat”: *Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon* = LITVÁN, *Magyar gondolat...*, i. m., 15–104, 18–19.

114 *Uo.*, 19.

115 *Uo.*, 24.

tartalmával és irányával szembeni becsmérő értelmezések nem is ezt a szempontot kifogásolták – kritizálói inkább másképpen, más eszközökkel szeretnék volna elérni a fejlődést.

Gerő Ödön úgy fogalmazott Ibsen látogatásakor, hogy „folyóiratunk az egyetlen lap Magyarországon, mely fenntartás nélkül küzd az ibseni eszmék terjesztéséért”.¹¹⁶ Kijelentése helytálló, hiszen az 1890-es évek elején ilyen mértékben valóban csak az *Élet* tűzte ki célul a norvég szerző követését. Ugyanakkor figyelemre méltó az Ibsenről szóló írások kontextusa: Nietzsche filozófiája, a társadalmilag elnyomott rétegek emancipációja, a haladásra, az impresszionista-naturalista-realista irodalmi művek olvasására való buzdítás, a szocialisztikus irányok. Ugyan Ibsen, a norvég irodalom egy-egy alkotása vagy szerzője utalásszerűen főként az első két évfolyamban merült fel, szellemiségük a további évfolyamokban is érezhető. A lap valóban terjesztette az „északi/skandináv (irodalmi, társadalmi, filozófiai) eszméket”, ám a megjelent írások arról tanúskodnak, hogy esetében olyan komplex modernség megismertetéséről és honosítási szándékáról beszélhetünk, amely minden oldalról sürgette a reformot, az „új világhoz” való alkalmazkodást. A szövegek lineáris olvasata olyan rétegzett szellemi közeget rajzol ki, amely az 1890-es évek egyik fontos médiumává teszi a lapot, és a valóban méltatlanul elfeledett Fényszék társaságot.

116 VIHAROS [GERŐ], *Ibsen...*, i. m., 400.